

JOSEF ČEŠKA

ŘÍMSKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA VE IV. STOL. N. L. A ÚLOHA KŘESŤANSTVÍ

Definujeme-li spolu s Oldřichem Pelikánem *limes Romanus* jako dynamický vztah Římanů k barbariku,¹ máme na mysli nejen pohyblivost římských hranic následkem růstu a posléze pak úpadku římské moci, ale také to, že mezi římskou říší a územím již barbarským nebyla ve skutečnosti nijak ostrá hraniční čára. V římském pohraničí žili porůznu mezi římskými vojenskými posádkami lidé „barbarského“ původu, kdežto v tzv. barbariku byly římské vojenské stanice i větší castella, přičemž se mezi vojáky pohybovali obchodníci, pronikající ovšem do „barbarského“ vnitrozemí mnohem hlouběji než vojáci.²

Sledovat, co se dělo v širokém pohraničí na straně římské, je umožněno dostatečným množstvím pramenného materiálu a v současné době přibývá také monografií, které postihují vše důležité, co známe o pohraničních provinciích z pramenů písemných — převážně epigrafických —, z mincí a především u archeologických nálezů, mezi nimiž jsou i cenné artefakty provinciálního umění.³ Na vnější straně římského limitu má struktura dochovaných a nově získávaných pramenů jiný ráz, neboť v ní převládá materiál hmotné kultury. Ale podle římských importů a zejména podle mincí lze sledovat cesty, jimiž pronikaly římské vlivy hluboko do barbarika.⁴

Literárními texty jsme o římských zahraničních stycích s tzv. barbarikem informováni většinou jen při popisech válečných střetnutí. Takovýto charakter má i dílo nejvýznamnějšího pozdně antického historika Ammiana

¹ O. Pelikán, *Das Vorland des pannonischen Limes in der Tschechoslowakei: Graecolatina et Orientalia V* (Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského), Bratislava 1975, str. 148.

² Srov. tamtéž.

³ Srov. např. výklad O. Pelikána o výtvarném projevu v provinciálních artefaktech, uložených ve slovenských muzeích, v jeho knize *Slovensko a rímske impérium*, Bratislava 1960, str. 161—197.

⁴ Srov. např. E. Konik, *Śląsk starożytny a imperium rzymskie*, Warszawa—Wrocław 1959, str. 44—52 a mapa.

Marcellina a jen tu a tam se v něm nachází nějaká zmínka o konkrétních formách mírového soužití Římanů a jejich sousedů. Tak se např. dovídáme, že alamanský král Vadomar v době míru přešel občas řeku Rýn a vykonal přátelskou návštěvu u tamějšího římského velitele⁵ a že římsí vojáci germánského původu dostávali v nutných případech dovolenou k návštěvě svých zahraničních domovů.⁶

Římané ovšem usilovali, aby v jejich sousedství žily kmeny vázané s nimi spojeneckou smlouvou (*foedus*). Římsí patrioti pokládali sice vždy za čestný jen takový postup při uzavírání spojeneckých smluv, kdy *foederati* byli přinuceni ke spojení římskými zbraněmi nebo je jiné okolnosti přiměly Řím o uzavření spojenecké smlouvy prosit. Přitom však bylo cílem — jak se s diplomatickou uhlazeností vyjádřil Ammianus —, aby byly podmaněné kmeny „smlouvami natrvalo připoutány k římskému společenství“.⁷

Proces, který vedl k postupnému včlenění foederatů do římské říše, se ještě v 1. století n. l. projevoval ve stále větší závislosti klientských států a posléze v jejich přeměně v provincie. V následujících staletích se sice právnícký pohled na foederaty nijak neměnil, ale fakticky spojení nabývalo jiných rysů. Hlavní ukazatel těchto změn se zpravidla spatřuje v peněžitých podporách, které Římané některým foederatům poskytovali.⁸ Zprvu šlo ovšem jen o posílení těch římských sousedů, kteří měli zadržovat tlak zvenčí a tak chránit nejen své vlastní území, nýbrž i území římské,⁹ třebaže tento účel římsí patrioti — a jejich vlivem i historikové — nebyli s to pochopit.¹⁰ Avšak ve 3. století n. l. se často již situace vyhranila tak, že si někteří foederati vynucovali na římské vládě peníze hrozbou války.¹¹

Při studiu zahraniční politiky v pozdní římské říši lze ještě v pramenech nalézt doklady o ofenzivní obraně římských hranic, kterou uskutečňoval císař Constantinus I. a podle jeho vzoru také Constans a Julianus; jeho východní tažení v létě 363 bylo ostatně rovněž jen zastrášovacím úderem, třebaže mělo mnohem větší rozměry než předchozí Julianovy válečné akce proti Germánům.¹² Naproti tomu císař Constantius II. volil defenzivní taktiku a v souladu

⁵ Ammian. XXI 4, 3 *transgressus Vadomarius flumen, ut nihil in profunda metuens pace... viso praeposito militum ibi degentium, pauca locutus ex more, ultro semet ut suspicionis nihil relinqueret abiturus, ad convivium eius venire promisit.*

⁶ Ammian. XXXI 10,3 *ex hac natione (scil. Lentiensium) quidam inter principis armigeros militans, poscente negotio reversus in larem.*

⁷ Ammian. XV 12,6 *nam omnes Gallias... post decennalis belli mutuas clades sub (egit Caesar) societatique nostrae foederibus vinxit aeternis* (mezeru v rukopisném čtení v rozsahu 13 až 15 písmen doplnil podle smyslu F. Lindenbrog).

⁸ Srov. *B. Stallknecht*, *Untersuchungen zur römischen Außenpolitik in der Spätantike* (306–395 n. Chr.), Diss. Bonn 1967, str. 12.

⁹ Z Hadrianova životopisu (SHA Hadr. 6,8 *cum rege Roxalanorum, qui de immunitis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit*) je patrné, že i Traianus, proslulý svými výboji, podporoval finančně Roxolany, zřejmě proto, aby měl z boku zajištěnu Dákii (srov. *B. Stallknecht*, op. cit., str. 95, pozn. 51).

¹⁰ Např. o Commodovi se soudilo, že si peníze vykupoval mír od barbarů (Herodian. I 6,9; srov. též Cass. Dio LXXIII 6,1).

¹¹ Např. Cass. Dio LXXVII 14,3 uvádí, že si Germáni sidišci u ústí Labe vynutili na Caracalovi peníze hrozbou války.

¹² *B. Stallknecht*, op. cit., str. 52–45, přesvědčivě dokazuje, že Julianův válečný plán proti Peršanům počítal jen s letním tažením, neboť římské vojsko při svém postupu všechno ničilo a podle svědectví Ammiana Marcellina XXIII 2,5 bylo pro ně připraveno následující zimní utáboření v Kilikii.

se svým úzkostlivým smyslem pro odpovědnost přecházel do protiútoků jen tehdy, dal-li se předpokládat jistý úspěch.¹³ Ještě za vlády Valentiniana I., Valenta a Gratiana byla až do osudné bitvy u Adrianopole římská říše s to chránit své hranice, ale rok 378 byl zároveň posledním, kdy se římský císař — konkrétně Gratianus — odvážil překročit Rýn. Po adrianopolské porážce ztratila totiž římská říše v zahraniční politice iniciativu a všechno, co Theodosius I. diplomaticky i vojensky podnikal, neodpovídalo již předem promyšlenému akčnímu plánu, nýbrž šlo pouze o volbu správného reagování na nepřátelské akce.¹⁴

Prolomení severního limitu znamenalo pro Římany faktickou ztrátu pevných hranic, ale poněvadž již předtím docházelo v souvislosti se světovládnými římskými ambicemi k vyrovnávání pojmů *orbis Romanus* a *orbis terrarum*,¹⁵ mohla se tato ztráta oficiálně ignorovat, takže území ovládané foederáty zůstávalo teoreticky dále územím římským. Vždyť i tak málo úspěšný císař v zahraničních válkách, jakým byl Constantius II.,¹⁶ pokládal oficiálně za svou vladařskou povinnost „připojit zbraněmi nějaké další území k římské říši“¹⁷ a na nápisích se dal bez rozpaků oslavovat jako PROPAGATOR IMPERII ROMANI i jako MAXIMVS TOTO ORBE VICTOR AC TRIVM-FATOR SEMPER AVGVSTVS.¹⁸ Ostatně i v diplomatickém listě, kterým roku 358 odpověděl na ultimativní nótu perského krále Šápúra II., užil podle Ammiana Marcellina titulu *victor terra marique Constantius semper Augustus*,¹⁹ což — pokud jde o titul *semper Augustus* — starší překladatelé chápali podle středověkého úzu jako „vždy rozmnožitel říše“;²⁰ nyní se však o této věci soudí jinak.²¹

¹³ V pramenech značně rozšířená zpráva o tom, že Constantius volal proti uzurpátorům na pomoc Germány sídlící za Rýnem (Julian. Ep. ad Ath. 12 [= 286 A ed. Hertlein]; Liban. Orat. XVIII 33; 107; 113; XII 62; XIII 35; Socrat. III 1,38; Sozom. V 1,2; 2,23; Zosim. II 53, 3; Paneg. Lat. XI [III] 6,1), spočívá zřejmě na Julianově proticonstantiovské propagandě. Ammianus XXI 3,4 n. se o této věci také zmiňuje, ale velmi rezervovaně (si fama solius admittenda est fides... si dignum est credere), a proto B. Stallknecht, op. cit., str. 48, právem pokládá takovéto Constantiovo jednání za nepravděpodobné. Ostatně již J. Bidez, La vie de l'empereur Julien, Paris 1930, str. 198, nevyklučoval možnost, že Julianus dopisy kompromituující Constantia falšoval.

¹⁴ Srov. B. Stallknecht, op. cit., str. 86.

¹⁵ Tamtéž str. 17.

¹⁶ Srov. Ammian. XXI 16,15 ut autem in externis bellis hic princeps (scil. Constantius) fuit saucius et adflictus.

¹⁷ Themist. Orat. 18 c (= Oratio Constantii imp.) ὁν ἀεὶ περιῶμαι πεφροντικῶς, νῦν μὲν τινὰ ἀρχὴν προστιθέναι διὰ τῶν ὀπλων τῇ Ῥωμαίων ἡγεμονίᾳ.

¹⁸ CIL VI 1161; 1162.

¹⁹ Ammian. XVII 5,10.

²⁰ Srov. např. C. Büchele v německém překladu z roku 1853–1854, str. 201: „allezeit Mehrer des Reichs“.

²¹ Nynější překladatelé chápou výraz *semper Augustus* jako zdůraznění hodnosti Augustus (Ammianus Marcellinus with an English Translation by J. C. Rolfe, I, London—Cambridge, Massachusetts 1956, str. 337: „perpetual Augustus“; Ammianus Marcellinus, Römische Geschichte, lateinisch und deutsch von W. Seyfarth, I. Teil, Berlin 1968, str. 225: „stets der erhabene Kaiser“; Ammien Marcellin, Historie, tome II, text établi, traduit et annoté par Guy Sabbah, Paris 1970, str. 53 „toujours Auguste“; Ammianus Marcellinus, Soumrak římské říše, přeložil J. Češka, Praha 1975, str. 121: „povždy augustus“), přičemž G. Sabbah vysvětluje v poznámce 56 na str. 174n. užitou Constantiovu titulaturu jako odpověď na Šápúrovu nadutost, tj. na oslovení Constantia pouze *Constantio Caesari* (Ammian. XVII 5,3).

Křesťanství, jež se ve IV. století stalo římským státním náboženstvím, dychtilo sice také po univerzalitě,²² ale církev musila svou misijní činnost přednostně orientovat na odlehlé římské provincie²³ a pak teprve se mohlo přikročit k šíření křesťanské víry mezi tzv. barbary. Na mnoha úsecích římských hranic byl ovšem pohyb obyvatelstva, a proto již ve IV. století docházelo k misijní činnosti na území některých římských sousedů. Tak např. biskupové kappadocké metropole Kaisareie měli pod svou kontrolou náboženské poměry v Arménii, kde vysvěcovali hlavního arménského biskupa.²⁴

Do vnitřních arménských poměrů zasahoval ovšem i římský stát, zejména když byl za Valentovy vlády fakticky arménským vládcem comes Terentius. Ammianus ho charakterizuje jako člověka, který sice před veřejností vystupoval pokorně a tvářil se vždy zasmušile, ale po celý svůj život rozněcoval prudké rozepře.²⁵ Přitom je však zajímavé, že tento křesťan, spřátelený s kaisarejským biskupem Basileiem, byl na rozdíl od Valenta horlivým stoupencem nikajského směru.²⁶ Ovšem i sám kaisarejský biskup Basileios, jakkoli byl v církevní politice protihrádcem císaře Valenta, zůstával vůči římskému státu naprosto loajální a v zásadě proto nekritizoval ani státcírkvní systém,²⁷ zejména když mu ariánský císař umožnil uplatňovat vliv za hranice říše.²⁸

Jinak než Valens si předtím, v padesátých letech IV. století, počínal Constantius II., který nejen spatřoval v církvi mocnou zbraň pro šíření vážnosti a vlivu římské říše, nýbrž dokonce se přímo zasazoval o šíření křesťanství jako státní ideologie římské říše. Není proto divu, že perská vláda pokládala křesťany na svém území za potenciální vlastizrádce a římské agenty.²⁹ Ostatně obdobně si v letech 347—348 a 369—372 počínal gótský náčelník Athanarich;³⁰ proto se také biskup Vulfila (Ulfilas), překladatel bible do góštiny, musil roku 347/348 uchýlit se svými gótskými souvěrci natrvalo na římské území.³¹

²² Srov. Euseb. Laud. Const. 16. — Za vlády Constantia a jeho synů platila však ještě zásada „non enim res publica est in ecclesia, sed ecclesia in re publica, id est in imperio Romano“ (Optat. Milev. III 3), kdežto v poslední čtvrtině IV. století se situace změnila tak, že Ambrosius mohl napsat (contra Auxentium 36 = Migne, Patr. Lat. 16, col. 1018): „Imperator enim intra ecclesiam, non supra ecclesiam est“.

²³ Přehledný výklad o tom podává K. Baus — E. Ewig, Die Reichskirche nach Konstantin dem Grossen [Handbuch der Kirchengeschichte, hrsg. von H. Jedin, Band II, 1. Halbband], Freiburg—Basel—Wien 1973, str. 190—220.

²⁴ Basil. Epist. 99; 100; 195; 228. Srov. též K. Baus—E. Ewig, op. cit., str. 200.

²⁵ Ammian. XXX 1,2 Terentius dux demisse ambulans semperque submaestus, sed quoad vixerat, acer dissensionum instinctor.

²⁶ W. Enselin, PWRE, V A, s.v. Terentius 7, sl. 593n.

²⁷ Srov. G. May, Die grossen Kappadokier und die staatliche Kirchenpolitik von Valens bis Theodosius: Die Kirche angesichts der konstantinischen Wende, hrsg. von G. Ruhbach [Wege der Forschung, Band 306], Darmstadt 1976, str. 333.

²⁸ Srov. tamtéž str. 325.

²⁹ Křesťanské kroniky, především syrské, hovoří o zvláště krutém pronásledování křesťanů v perské říši za vlády Šápúra II. (srov. L. C. Casartelli, Encyclopaedia of Religion and Ethics, ed. by J. Hastings, Vol. XI, Edinburgh 1920, s. v. Sasanians, str. 203). Ostatně od Filostorgia III 23, Theodoréta, Hist. eccl. II 30, i z jiných pramenů víme, že se r. 350 při perském obležení města Nisibis na straně obránců účinně angažoval pro římskou věc biskup Jakóbos. Když však r. 360 jednal biskup obleženého města Bézabde osobně s perským králem Šápúrem II., aby upustil od dalšího obléhání, a když jeho jednání vyznělo naprázdno a města bylo krátce poté dobyto, upadl biskup v podezření, že se dopustil vůči Římanům zrady (Ammian. XX 7,7—9).

³⁰ K. Baus—E. Ewig, op. cit., str. 235n.

³¹ A. Lippold, PWRE, IX A, s.v. Ulfila, sl. 516—520.

Úspěšnější byl Constantius na jihu. Jeho poselstvu se např. podařilo získat pro křesťanství jihoarabské Homéřity neboli Sabaie³² a podepřít křesťanské pozice u etiopských Auxumitů.³³

Constantiův vliv sahal bezpochyby značně daleko za římské hranice a křesťanství mu v tom bylo vhodným nástrojem. Svědčí o tom mimo jiné i stříbrná mísa, nalezená v Kerči a uložená dnes v leningradské Ermitáži, s vyobrazeným křesťanským císařem na koni — zřejmě Constantiem II.³⁴ I takto tedy dával římský císař svým sousedům najevo svou moc jako nepřemožitelný bojovník, podporovaný všemohoucím bohem, a za projev největší přízně označoval to, že i jiným vládcům umožňoval poznávat a uctívat tohoto boha správným způsobem.³⁵ Proto k šíření svého vlivu v zahraničí užíval jen těch křesťanů, kteří se s ním v dogmatických otázkách ztotožňovali. Např. k Homéřitům do jižní Arábie vedl Constantiovo poselstvo arián Theofilos, zvaný Ind,³⁶ a proto také sám psal auxumským vladařům, aby nepřijímali Athanasia a aby poslali tamějšího biskupa Frumentia k přezkoušení do Alexandrie k ariánu Geórgiovi.³⁷

Julianus se při své aktivní zahraniční politice, jíž si zjednal u římských sousedů patřičný respekt,³⁸ spoléhal naposled na podporu starého řeckořímského nebe³⁹ a Valentinianus I. byl v náboženských otázkách maximálně tolerantní.⁴⁰ A když po Valentově smrti v osudné adrianopolské bitvě, v níž nikajská strana spatřovala boží trest za Valentovo ariánství,⁴¹ ztratila římská říše v zahraniční politice iniciativu, přešlo i šíření křesťanství mimo rámec římské říše cele do rukou církve. Je to ostatně patrné i z toho, že se markomanská „královna“ (*regina*) Fritigil, chtějíc se informovat o správném způsobu křesťanské víry, obrátila přímo na mediolanského (milánského) biskupa Ambrosia a on jí — jak víme od Ambrosiova životopisce Paulina — nejen ve formě dopisu zaslal jakýsi katechismus, ale také prý ji vybídl, aby přemluvila svého muže k uchovávaní míru s Římany.⁴²

Je opravdu těžké si představit, že Ambrosiova výzva mohla mít úspěch v té míře, že prý Fritigil dokonce poradila svému muži, „aby se se svým lidem podřídil Římanům“,⁴³ neboť v letech 374—397, kdy byl Ambrosius biskupem, neměla již římská říše na severních hranicích přes snahu Valentiniana I., ukončenou náhle císařovou smrtí roku 375, tu vážnost jako dříve. Jenže tehdy si ještě ani církevní představitelé nebyli jisti, zda je již příhodný

³² Philostorg. III 4n.

³³ Ibid. III 6.

³⁴ Srov. A. B. Банк, Византийское искусство в собраниях Советского Союза, Ленинград—Москва 1966, str. 277 a 333, obr. 1.

³⁵ Srov. např. Athan. Apol. ad Const. 31 = Migne Patr. Gr. 25, col. 636.

³⁶ Philostorg. III 4 n.

³⁷ Athan. Apol. ad Const. 31.

³⁸ Srov. Ammian. XXII 7,9n.

³⁹ Při své zálibě ve zkoumání vůle antických bohů (Ammian. XXII 12,6n.; XXV 4,17; aj.) sliboval Julianus náhle císařovu vojsku před perským tažením pomoc věčného božstva (Ammian. XXIII 5,19) a vojsko v přízeň tohoto božstva věřilo (Ammian. XXIV 1,12).

⁴⁰ Srov. Ammian. XXX 9,5.

⁴¹ Srov. O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, V, Berlin 1913, str. 122.

⁴² Paulin. Vita Ambrosii 36 = Migne Patr. Lat. 14, col. 39.

⁴³ Ibid.: ut cum populo suo se Romanis traderet.

čas získávat pro křesťanskou víru „pohanské“ barbary v zahraničí. Hieronymus sice soudil, že pro šíření evangelia všem národům nastal již vhodný čas,⁴⁴ kdežto Augustinus se vyslovoval v tom smyslu, že pro misijní činnost v zahraničí poměry teprve postupně uzrávají.⁴⁵ Avšak ani jeden z nich nespojoval již misijní činnost nijak úzce s myšlenkou, že by se jejím prostřednictvím měla na Západě šířit politická moc římského státu.

V latinské křesťanské literatuře zůstal sice Řím dále Věčným městem (*Urbs aeterna*), ale nikoli již — jako u Ammiana Marcellina — pro svou slavnou antickou minulost,⁴⁶ nýbrž v pojetí římského biskupa Leona (Lva) I. jako věčné sídlo Kristových náměstků, za které se údajní nástupcové svatého Petra pokládali.⁴⁷ Ale to se již dostáváme na sám práh středověku, pro nějž byla sice pozdní antika jakýmsi prologem,⁴⁸ ale na Západě diskontinuitním, neboť orientace představitelů římskokatolické církve na západní tzv. barbarský svět, zahájená na přelomu VI. a VII. století papežem Gregoriem (Řehořem) I., znamenala již rozhodný odklon od říšské politiky, reprezentované tehdy ranou Byzancí.

РИМСКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА В IV ВЕКЕ Н. Э. И РОЛЬ ХРИСТИАНСТВА

Внешняя политика Римской империи известна прежде всего из истории боевых сражений, однако ее можно изучать и на основании того, как в процессе исторического развития изменялось отношение федератов к Римской империи. Федус вначале был ранней стадией перехода занятой территории в римскую провинцию, затем, находясь в соседстве с Римской империей, федераты должны были защищать не только свою территорию от находящихся за пределами империи варварских племен, но и римские границы; поэтому иногда римляне поддерживали свои федераты и материально. С III века, однако, некоторые федераты требовали от римлян деньги под угрозой войны.

В IV веке активной внешней политикой еще занимались императоры Константин I, Констант и Юлиан. Констанций II, хотя и титуловал себя *propagator imperii Romani*, фактически занимал уже позицию обороны, а Валентиниан I был последним императором, укреплявшим северные границы. После поражения Валента под Адрианополем в 378 г., римляне окончательно перестали проявлять свою инициативу. Однако официально потеря территорий игнорировалась, т. к. федератами оккупированная территория теоретически и впоследствии оставалась римской территорией.

Орудием внешней римской политики христианство стало главным образом во время правления Констанция II. Однако после поражения римлян под Адрианополем, возникают новые связи заграничных правителей с представителями христианской церкви. В то время, как медиолаанский епископ Амбросий в своей миссии распространения христианства еще защищал государственные интересы Рима, в V веке ситуация изменилась настолько, что на Западе на первое место в миссионерстве ставились интересы самой церкви.

⁴⁴ Hieronym. Epist. 107,2.

⁴⁵ Augustin. Epist. 197,4; 199,46.

⁴⁶ Ammian. XIV 6,3 *tempore quo primis auspiciis in mundanum fulgorem surgeret viatura dum erunt homines Roma.*

⁴⁷ Leo, Sermon. V 4 (= Migne Patr. Lat. 54, col. 155): *non solum apostolica, sed etiam episcopalis beatissimi dignitas Petri, qui sedi suae praeesse non desinit et indeficiens obtinet cum aeterno sacerdote consortium.*

⁴⁸ Srov. O. Pelikán. Von der Spätantike zum frühen Mittelalter: SPFFBU, E 22 — 23, 1977 — 1978, str. 265 n.

DIE RÖMISCHE AUSSENPOLITIK IM IV. JH. U. Z. UND DIE ROLLE DES CHRISTENTUMS

Die Aussenpolitik des römischen Reiches ist vor allem aus der Geschichte des Kriegswesens bekannt, man kann sie aber auch unter dem Gesichtspunkt untersuchen, wie sich in der historischen Entwicklung das Verhältnis der Foederaten zum Imperium Romanum änderte. *Foedus* bildete anfangs eine Vorstufe für die Umwandlung der bemächtigten Länder in neue Provinzen, später waren die *foederati* in der Nachbarschaft des römischen Reiches zur Verteidigung sowohl ihres eigenen Landes gegen die entfernteren Barbarenstämme als auch der römischen Grenzen verpflichtet. Demzufolge wurden die Foederaten manchmal von den Römern mit Geld unterstützt. Vom III. Jh. an erpressten jedoch die Foederaten immer öfter Geld von den Römern durch Kriegsdrohungen.

Unter Kaiser Konstantin d. Gr. sowie auch Constans und Julianus kam es im IV. Jh. noch zu einer aktiven römischen Aussenpolitik. Constantius II. hielt sich, obwohl er sich *propagator imperii Romani* titulieren liess, demgegenüber schon in der Defensive, und Valentinianus I. war der letzte römische Herrscher, der den nördlichen *limes* befestigte. Nach der Niederlage des Valens im J. 378 bei Adrianopel gaben die Römer endgültig die aussenpolitische Initiative auf. Da aber der Territorialverlust offiziell ignoriert wurde, blieb das von den Foederaten beherrschte Gebiet theoretisch weiter ein Teil des Imperiums.

Das Christentum wurde besonders in der Aussenpolitik Constantius' II. ausgenutzt. Erst nach der Niederlage bei Adrianopel begannen die ausländischen Stammeshäuptlinge direkte Beziehungen zur kirchlichen Hierarchie anzuknüpfen. Während der mailändische Bischof Ambrosius bei der Ausbreitung des Christentums noch die Ansprüche der römischen Regierung berücksichtigte, änderten sich im V. Jh. die Verhältnisse dermassen, dass im Westen bei der Missionstätigkeit die Interessen der Kirche selbst in den Vordergrund traten.

